

BORSA

MAX WEBER

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0134
İktisat: 007

BORSA
MAX WEBER

Özgün adı
Die Börse

Türkçesi
Gürkan Başay

Kapak Görseli ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Dr. Muhammed Fazıl Baş

Son Okuma
Dr. Ebru Pehlivan

VakıfBank Kùltür Yayınları
Büyükdere Caddesi
No: 97 – Kat 4
Şişli 34394 İstanbul
Telefon: 0 212 354 5730
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2022

ISBN 978-625-7447-43-0

Kitabın Türkçe yayın hakları VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı

Turkvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi
Çakmak Caddesi B Blok No: 29/1/1
Eyüpsultan İstanbul
Telefon: 0212 354 3000
Sertifika No: 46403

1. Baskı: Şubat 2022

BORSA

MAX WEBER

TÜRKÇESİ
GÜRKAN BAŞAY

MAX WEBER

1864 yılında Prusya'nın Erfurt kentinde doğdu. Heidelberg Üniversitesi'nde başladığı hukuk eğitimini Berlin Üniversitesi'nde tamamladı. Alman Sosyoloji Derneğinin kurucuları arasında yer alan Weber, Berlin Üniversitesi, Freiburg Üniversitesi ve Heidelberg Üniversitesi'nde dersler verdi. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, *Bürokrasi ve Otorite*, *Sosyoloji Yazıları*, *Hukuk Sosyolojisi*, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, *Meslek Olarak Siyaset*, *Din Sosyolojisi*.

GÜRKAN BAŞAY

1971 yılında Frankfurt'ta doğdu. İstanbul Üniversitesi ve Goethe Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Çeşitli yayınevi ve dergilerde çevirmenlik yapmaktadır. Arthur Schopenhauer'ın *Parerga Paralipomena* ve Franz Kafka'nın *Şato*, *Günlükler* ve *Felice'ye Mektuplar* adlı eserleri çevirilerinden bazılarıdır.

İÇİNDEKİLER

Sunuş: Max Weber, Millî Çıkar ve Borsa	7
Birinci Kitap: Borsaların Amaçları ve Örgütlenme Biçimleri	21
İkinci Kitap: Borsa İşlemleri	63
Sözlük	103
Dizin	107

SUNUŞ

MAX WEBER, MİLLÎ ÇIKAR VE BORSA

MUHAMMED FAZIL BAŞ

Max Weber ile büyük ölçüde kavram merkezli bir ilişkimiz var; Weber'in sosyal gerçekliğe dair yaklaşımını rasyonalite, otorite gibi kavramların etrafında okuyoruz. Oysa bu durum, gerçekliğin asla donuk bir fotoğrafa, bir dogmaya indirgenemeyeceği kabulü üzerinden hareket eden Alman tarihselci geleneğinden yetişen Weber'i, söz konusu kavramların donukluğuna hapsetme tehlikesini içinde barındırıyor. Weber'in metodolojisinin merkezinde yer alan "ideal tipler", gerçekliğin tek bir resme indirgenemez sonsuz çoğulluğu karşısında teoriyi (bu anlamda sosyolojiyi) mümkün kılmak için üretilmiş araçlardır. Tabiri caizse, teori gerçekliğin sonsuzluğunu kesintiye uğratarak mümkün olur. Dolayısıyla Weber'in kavramları ile gerçeklik arasında ciddi bir boşluk olduğunu yine Weber'den hareketle kabul etmek durumundayız. Weber'in düşüncesine nüfuz edebilmek, Weber'e dair daha net bir fotoğrafa ulaşabilmek için söz konusu kavramların (bunlara "ideal tip" de dâhildir) inşa süreçlerini mümkün merteye tarihselleştirmek gerekmektedir.

Weber ile olan ilişkimizin kavram merkezli olması, Weber'i büyük ölçüde *Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruhu* (1904-5) ve sonraki metinleri çerçevesinde ele almamıza yol açmıştır. Oysa söz konusu metinler, Weber'in metodolojik olduğu kadar siyasi olgunluğa eriştiği 1890'lardaki çalışmalarının üzerine bina edil-

miştir.¹ Elinizdeki kitabın iki bölümünü oluşturan 1894 ve 1896 tarihli Borsa kitapçıkları da, söz konusu siyasi olgunluğu içine yerleştiği bağlam ile birlikte bize aktaran önemli metinler arasında yer alır. Dolayısıyla *Borsa*'yı bir yandan Weber'in düşünsel serüveni, diğer yandan ise bu serüvenin 1870'lerden itibaren Almanya'nın içinden geçtiği iktisadi, siyasi ve sosyal dönüşümü hesaba katarak ele almakta fayda vardır.

Almanya 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir şehirleşme ve endüstrileşme sürecine girmiştir. Söz konusu süreç 1871'deki Alman siyasi birliğini müteakip daha da hızlanmıştır. Bu noktada Almanya'daki büyük toprak sahiplerinin iktisadi ve siyasi gücünün hızlı bir şekilde düşüşe geçmesi ve bunun karşısında burjuvaların toplumsal karar mekanizmalarında daha fazla söz sahibi olması beklenebilirdi. Fakat neredeyse Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar *Junker*lerin, yani Elbe nehrinin doğusunda geniş topraklara sahip olan aristokratların, iktisadi güçlerini yitirmeye başlasalar bile siyasi güçlerini (bu anlamda iktisat politikaları üzerindeki etkilerini) muhafaza ettikleri görülmektedir. Burjuvaların siyasi temsilcisi olarak liberaller, Alman siyasi birliğinin en büyük destekçisi olsa da siyasi kararları doğrudan yönlendirme peşinde olmamış, siyasetin dizginlerini *Junker* kökenli Bismarck'ın eline bırakmayı tercih etmişlerdir (daha doğrusu Bismarck'ın siyaseti sonucunda bu tercihe mecbur kalmışlardır). Bu 1890'larda Weber'in özellikle eleştirdiği bir husustur: Alman burjuvazisi sorumluluk almaktan ve siyasi olgunluktan uzak görünmektedir. Esasında belki 1870'lere kadar bu bir sorun da teşkil etmemiştir, zira bu döneme kadar iktisadi alanda bir serbestiyet

1. Weber'in 1895 tarihli meşhur Freiburg konuşmasının sonraki yıllardaki sosyolojik çalışmaları ile ilişkisine dair bir makale için bkz. J. M. Barbalet, *Weber's Inaugural Lecture and Its Place in His Sociology*, *Journal of Classical Sociology* 1, sy. 2 (Temmuz 2001): s. 147-170.

hakimdir. 1834 tarihli Gümrük Birliği'nden (*Zollverein*) itibaren en önemli husus ticaretin önündeki bariyerlerin kaldırılmasıdır. Uluslararası rekabet henüz yerel ekonomileri baskılamadığından burjuvaların sınıfsal çıkarları tehdit altında değildir. *Junker*ler ile de ciddi bir çıkar çatışması söz konusu değildir. Fakat 1873 yılında ortaya çıkan kriz kartların yeniden dağıtılmasına sebep olur. Artık serbest piyasa anlayışından uzaklaşmaya ve devletin rolü daha baskın hâle gelmeye başlar. Kuruluş yıllarının Fransa'nın ödediği savaş tazminatları ile de artan zenginliği spekülâtif bir ortam yaratmış fakat 1873 krizi ile birlikte birçok şirket iflas ile karşı karşı kalmıştır. (Weber bu dönemdeki kaygan zemine elinizdeki metinde de bir iki cümle ile değinmektedir.) Fakat artık tahıl ve sanayi ürünleri üzerindeki uluslararası ticaretin baskısı gittikçe artmaktadır. 1879 yılında "demir ve çavdarın evliliği" yani sanayiciler ile toprak sahiplerinin ortak hareket etmesi sonucu korumacı politikalar devreye sokulur ve tahıl ve sanayi ürünleri ithalatına gümrük vergileri getirilir.

Tarım sektörü ile ilgili asıl problemlerden biri ise Elbe nehrinin doğusundaki tarım işçiliğinin karakterinin değişime uğramasıdır. Bu bölgede *Junker*ler ile çiftçiler arasındaki geleneksel ilişkiler bozulmaya ve köylüler gittikçe proleterleşmeye başlamıştır. Almanya'nın diğer bölgelerine ve ayrıca ABD'ye gittikçe artan göçler, boşalan nüfusun yerini bu sefer Leh göçmen köylüler doldürmüştür. Dolayısıyla 1860'lardan itibaren Elbe'nin doğusunun Slavlaşması bir tehdit olarak algılanmaktadır. *Junker*ler durumdan şikâyetçi değildir, zira proleterleşme ve göçmen işçiler tahılın maliyetini düşürmektedir. Tahıl fiyatları bu dönemde dünya çapındaki tahıl ticareti sebebi ile zaten düşme tehlikesi altındadır ve ancak koruma kalkını ile belli bir seviyede tutulmaktadır. Diğer taraftan ise Alman borsalarında tahıl üzerinden gerçekleştirilen spekülasyonlar da tarım sektörü tarafından teh-

dit olarak algılanmaktadır zira borsa Alman tahılını dünya piyasalarına entegre ederek ona değer biçmektedir. Öte taraftan zaten borsa faaliyetlerinin kaygan bir zemine sahip olması borsaya şüphe ile yaklaşılmasına sebep olur. İleriki sayfalarda da okuyacağınız üzere, Weber yeri geldiğinde borsaya yönelik suçlamalara da kitapta yer verecektir.

Bütün bu atmosfer içinde 1890'lara gelindiğinde Almanya'da tarım meselesi ve borsa üzerine iki önemli anket çalışması yapıldığını ve Weber'in bu iki anket çalışmasında da (birinde araştırmacı olarak diğesinde yaptığı değerlendirmelerle) aktif bir rol oynadığını görürüz.² Weber liberal bir politikacının oğlu olarak dünyaya gelmiş ve gençlik dönemi boyunca yoğun entelektüel tartışmaların içinde yer almıştır. Fikriyatının oluşmasında eleştirel bir liberal olarak tanımlayabileceğimiz tarihçi Hermann Baumgarten'in özel bir yeri vardır.³ Weber kendi ifadesi ile burjuva sınıfının bir mensubudur⁴, fakat mensup olduğu sınıfın aynı zamanda Almanya'nın kaderinde daha belirleyici bir rol oynaması, siyasi liderliği üstlenmesi gerektiği kanaatinde. Burada millî çıkar ile sınıfsal çıkarın örtüşmesi düşüncesinden hareket eder Weber. Dogmatik bir dünya görüşüne sahip değildir, bu anlamda burjuvaların diğer toplumsal kesimleri dışlayıcı tarzda bencil bir çıkar dürtüsü ile hareket etmesini savunmaz. Ama ta-

2. Söz konusu anket çalışmaları ve Weber'in bunlara dair görüşleri için bkz. Reinhard Bendix, *Max Weber: An Intellectual Portrait*, Max Weber Classic Monographs 2 (London New York: Routledge, 1998), s. 37-52. Tarım meselesi ve borsa merkezinde Weber'in söz konusu dönemine dair bkz. Jürgen Kaube, *Max Weber: Çağlar Arasında Bir Yaşam* (İstanbul: İletişim, 2020), 7. Bölüm.

3. Weber'in gençlik döneminde siyasi fikirlerinin şekillenmesine dair bkz. Wolfgang J. Mommsen, *Max Weber and German Politics 1820-1920* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1984), s. 1-20.

4. Max Weber, "The National State and Economic Policy (Freiburg Address)", çev. Ben Fowkes, *Economy and Society* 9, sy. 4 (Kasım 1980): s. 18.

rihsel rol olarak öne çıkmaları gerektiği üzerinde ısrarla durur. Bu düşünceler 1880'lerin ortasından itibaren Weber'in zihninde gittikçe daha fazla pekişecektir. Almanya'daki sınıfsal dönüşüm ve ulusun çıkarı merkezinde tarım meselesi de gittikçe daha fazla Weber'in gündemine girer. Weber, askerlik yıllarında doğu Elbe'yi de yakından gözleme fırsatı bulmuştur. Habilitasyon tezini (1891) Roma tarım hukuku üzerine tamamlayan Weber, Mommsen'in belirttiği üzere Roma İmparatorluğu dönemindeki büyük tarım çiftlikleri olan *latifindua* ile Doğu Elbe arasında açık bir ilişki kurmuş, hatta 1896 yılında "Roma'yı Junkerler yıktı." demiştir.⁵ 1890 yılında Weber'in de son yıllarda mensubu olarak faaliyet gösterdiği Sosyal Politika Derneği (*Verein für Socialpolitik*)⁶ tarım işçileri üzerine Almanya genelinde bir anket çalışması yapmaya karar verince, Weber de bu anketin araştırmacılarından biri olarak doğu Elbe bölgesinde çalışır ve 1892'de 900 sayfalık bir rapor hazırlar. Weber bu araştırmacının hemen ertesinde bu sefer Paul Göhre ile Evanjelik Sosyal Kongre (*Evan gelisch-Sozialer Kongreß*)⁷ bünyesinde yine tarım meselesine dair bu sefer kırsal bölgelerdeki papazlar üzerinden bir anket çalışması yapar ve bu-

5. Mommsen, *Max Weber and German Politics 1820-1920*, s. 21-22.

6. Almanya'da 19. yüzyılın başından itibaren yoğun şehirli yoksulluğu olarak kendisini gösteren ve yüzyılın ortasından itibaren ise şehirleşme ve endüstrileşmenin hızlanması ile bir işçi meselesine dönüşen "sosyal mesele"ye çözüm arayışları içinde toplumun farklı kesimlerinin bir araya gelerek 1873 tarihinde kurduğu Sosyal Politika Derneği, Almanya'da uzun yıllar boyunca sosyal sahaya dair çalışmaların yapıldığı ilk adres olmuştur. Derneğin tarihine dair Türkçe bir kaynak için bkz. Muhammed Fazıl Baş, "Tarihçi İktisattan Sosyolojiye: Gerhard Kessler" (Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2015), 3. Bölüm.

7. 1890'lardan itibaren Almanya'da etkin olarak faaliyet yürüten, kuruluşunda Protestan (burada Evanjelik direkt Protestan anlamındadır) rahipler önemli rol alsada da toplumsal meselelere dair mezhep merkezli bir bakışın ötesine geçerek önemli bir düşünme merkezi olmayı başaran bir kurumdur. Kongre'ye dair kısa bir değerlendirme için bkz. Muhammed Fazıl Baş, 4. Bölüm.

nun raporunu da 1894 yılında yayımlar. Bütün bu araştırmaların Weber'in dūřüncelerini nasıl şekillendirdiğini ise en net olarak 1895 tarihli Freiburg Őniversitesi açılış dersi *Ulusal Devlet ve İktisat Politikası* başlıklı meşhur konuřmasında⁸ gōrūrüz. Weber özetle, dođu Elbe'deki değişen koşullar sebebiyle Alman nūfusun yerini Leh nūfusun aldığını, fakat bu durumun sōz konusu bōlgedeki Alman millī kōltūrünün zedelenmesine yol açtığını belirtir. Kısaca, Leh kōylūlerin tarım işçisi olarak alışması *Juncker*lerin lehine ama Alman ulusunun aleyhinedir. *Juncker*ler Alman ulusunun siyasi liderliğini kaybetmiş durumdadır. Weber, yukarıda da belirtildiği ũzere siyaseten olgunlaşmamış bir sınıf olan burjuvazinin Almanya'nın siyasi liderliğini alması gerektiğini belirtir.

Gōrōldūđi ũzere 1890'lara gelindiğinde "demir ve çavdarın evliliğinde" ciddi atırdamalar sōz konusudur ve bu çatırdamanın en net olarak hissedildiği kurumların başında da borsa gelmektedir. Zira borsa, daha ũnce de belirtildiği ũzere, korumacı politikalara rağmen Almanya'nın tahıl ticaretini dūnya piyasalarına entegre ettiğinden fiyatların dūřmesine neden olmakla suçlanır. Aynı zamanda borsa ũzerinden yapılan spekōlasyonların gōvensiz bir ortam yarattığı ve haksız kazançlara yol açtığı da ayrı bir řikāyet konusudur. Dōnem içinde yōkselen Yahudi karşıtlığının da bu suçlamalara alet edildiği gōrōlūr. Bu řikāyetlerden hareketle 1887 yılında borsadaki usulsōz hareketleri ve "eřitli çıkar gruplarına ve bilhassa tarım sektōrüne" verdiği zararları denetlemek ũzere bir komisyon tesis edilmiştir. Bu komisyonun çalışmalarının çok ciddi bir neticesi olmasa da 1891 yılını takiben çeşitli bankaların iflası, usulsōzlūk iddiaları ve Almanya'nın sahip olduğu Arjantin, Portekiz ve Yunanistan devlet tahvillerinin ũdenmemesi gibi sebeplerle borsaya dair yeni bir araştırma komisyonu kurul-

8. Weber, "The National State and Economic Policy (Freiburg Address)".

ması yönünde talepler yükselir ve 1892 yılının Şubat ayında Weber'in yine ileriki sayfalarda anacağı Borsa Araştırma Komisyonu oluşturulur.⁹ Aralarında Gustav Schmoller gibi önemli iktisatçıların da olduğu 23 kişiden oluşan komisyon bir buçuk yıl içinde 93 oturum yapar, 5 temel konuda alt komisyon oluşturur, 115 birlikşi ile birlikte çalışır. 1893 yılının sonunda ise Borsa Araştırma Komisyonunun raporu dört cilt hâlinde yaklaşık 5000 sayfa olarak sunulur. Weber bu araştırmanın içinde aktif bir şekilde yer almamıştır fakat raporun çıkmasının ardından hemen rapora dair bir dizi değerlendirme yazısı yazmaya karar verir.

Weber'in bu kitabın bölümlerini oluşturan borsa kitapçıkları, söz konusu değerlendirme yazılarına paralel olarak ortaya çıkmıştır. Weber'in değerlendirme yazıları toplam 330 sayfa olmak üzere dört makale hâlinde 1894 güzü ile 1896 yazı arasında yayımlanacaktır.¹⁰ Aynı dönemde Evanjelik Sosyal Kongre'nin önemli isimlerinden ve bu dönemden itibaren Almanya'daki entelektüel ve siyasi çevrelerde etkisi gittikçe daha fazla hissedilecek olan Friedrich Naumann, "Göttingen İşçi Kitaplığı" başlığı altında bir seri kitapçık yayımlamaya karar vermiş ve serinin ilk kitapçığını da kendi hazırlamıştır. Bunlar 16 sayfa olması öngörülen, bir anlamda sıradan halka yönelik politik eğitim metinleridir. Weber büyük ihtimalle kendi talebi ile¹¹ borsa raporuna dair kap-

9. Steven Lestition, "Historical Preface to Max Weber, 'Stock and Commodity Exchanges'", *Theory and Society* 29, sy. 3 (2000): s. 289-290.

10. Weber'in 1890'lı yıllardaki borsa üzerine bütün yazıları için bkz. Max Weber, *Börsenwesen: Schriften und Reden 1893-1898*, ed. Knut Borchardt ve Cornelia Meyer-Stoll, Gesamtausgabe / Max Weber. Abt. I, Schriften und Reden, Bd. 5 (Tübingen: J.C.B. Mohr (P. Siebeck), 1999) ve Max Weber, *Börsenwesen: Schriften und Reden 1893-1898*, ed. Knut Borchardt ve Cornelia Meyer-Stoll, Gesamtausgabe, Band 5 (Tübingen: J. C. B. Mohr, 2000).

11. Lestition, "Historical Preface to Max Weber, 'Stock and Commodity Exchanges'", s. 295.

samlı bir metin hazırlığı içinde olduğu bir dönemde Naumann'ın bu kitaplığına borsa konusunda katkıda bulunmak istemiştir. Kitapçıkların ilki 1894 yılının Kasım ayında, ikincisi ise 1896 yılının güz aylarında (her biri Naumann'ın 16 sayfalık sınırını aşarak 32 sayfa, toplamda 64 sayfa olarak) yayımlanır.¹² Weber'in geniş çaplı borsa raporu değerlendirmesi ve meşhur Freiburg konuşması da bu iki kitapçığın yayımlanma tarihlerinin arasında yer alacaktır.

Weber, ilk kitapçığın hemen başında kafasındaki taslağı ve metinlerin amacını net bir şekilde ortaya koyar. İlk kitapçık borsanın örgütlenmesine, ikincisi ise borsa işlemlerine dair olacaktır. Kitapçıkların amacı ise meseleye tamamen yabancı okuyucular için bir kılavuz işlevi görmektir. Metin gerçekten de okuyucuyu teknik karmaşıklıklara boğmadan tane tane ve sarih bir biçimde ilerler. Weber öncelikle geçmişten bugüne iktisadi faaliyetin örgütlenme biçiminin nasıl değiştiğine odaklanır ve esasında borsanın Weber'in yaşadığı dönemde nasıl dünya çapında hüküm süren iktisadi sistemi mümkün kılan önemli bir kurum olarak ortaya çıktığını ele alır: “Borsa günümüzde millî ekonomilerin düzenleyicisi ve organizatörü olmaya başlamıştır ve ağırlığı gitgide artmaktadır, üstelik bugünkü toplumsal düzen buna benzer bir biçimde var olmaya devam edecekse, böyle olmak *zorundadır* da.” Devamında ise borsa örgütlenmesinin temelleri ve Londra, Paris ya da Berlin gibi farklı bölgelerde borsanın nasıl farklı görünlümlere büründüğü üzerinde durur. Weber tarafından borsanın varlık gerekçesinin net bir şekilde sunulması esasında bir borsa

12. Weber, başlangıçta kısa bir sürece içinde 16 sayfalık üç kitap yazma niyetindedir: Bunların ilki borsanın anlamı ve işlevi, ikincisi borsa örgütlenmesi üçüncüsü ise borsa işlemlerini konu edecektir. Sonuçta bu planın ilk ikisi 32 sayfalık tek bir kitap hâlinde, üçüncüsü de 32 sayfalık ayrı bir kitap hâlinde basılır. Bkz. Weber, *Börsenwesen*, 1999, s. 130.